

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ

Այս երկը անկախ ամբողջութիւն լինելով հանդերձ, մասամբ կապուած է մեր եռահասոր «Խաղբակեանի կամ Պոռեանի Հայոց պատմութեան մէջ» աշխատութեան որոշ մասերի հետ, լրացնելով Ազատ գետի հովտի վանքի ուսումնասիրութիւնը: Ազատ գետի ակունքներումն են Գեղարդայ եւ Աղջոց Ա. Ստեփանոսի վանքերը, որոնց մէջն է ընկնում եւ Հաւուց Քառի Ամենափրկիչը. առաջինները, որպէս Խաղբակեան կամ Պոռեան տոմարի հոգեւոր կեդրոններ, իսկ վերջինը Պանխառնեաց մնացորդների:

Սակայն սա վանքի պատմութիւն չէ իւր ամբողջութեան մէջ, այլ Հաւուց Քառի Ամենափրկիչ կոչուած փայտակերտ Սրբութեան եւ նոյնանուն քարէ յուշարձանների կամ խաչքարերի հնագիտական-գեղարուեստական ուսումնասիրութիւն. վանքի պատմութիւնը միայն մի օժանդակ լուսաբանութիւն է բուն խնդրի շրջանակի մէջ, որ սարքեր աղբիւրներից նոր լոյս է բերում առաջադրեալ նպատակի լուծման համար: Ինչպէս մեր իշխանական տոմարի ժամանակագրական յաջորդականութեան վերայ հիւսում ենք մեր մշակոյթի պատմութիւնը («Խաղբակեանի կամ Պոռեանի Հայոց պատմութեան մէջ» եւ նման աշխատութիւններ), ապա Ամենափրկիչ կոչուած խաչքարի հնագիտական-մասնագիտական ուսումնասիրութեան մէջ նոյն եղանակն է գործադրուած, հետեւելով այն նշանակութեան, թէ ոչ մի պատմական երեւոյթ ինքնին, առանց մերձաւոր խնդիրների կապակցութեան, հասկանալի չէ: Արձանագրական, մասնագրական եւ ձեռագրական յիշատակարանների, դաւանաբանական հայեացքների եւ կրօնական արուեստի փոխյարաբերութեան լուսոյ տակ դիտուած է այս մասնակի երեւոյթը, իբրեւ օրինակ մեր անցեալ գեղարուեստական երեւոյթների ուսումնասիրութեան եղանակի: Ճարտարապետական, մանրանկարչական եւ գրչութեան արուեստների, եւ ընդհանրապէս մշակոյթի, ուսումնասիրութեան ուղին է այս, որով պիտի ընթանանք, եթէ կամենում ենք նրանց ծագման եւ զարգացման իրական պատմութիւնն ունենալ:

Բայց այս գործը ուսումնասիրութիւն չէ միայն սովորական մեթոդ, այլ նաեւ դորա հետ կապուած նիւթերի հաւաքում ու նշում. մեծ ծաւալ չունենալով հանդերձ, ընթերցողը ինքնին տեսնել կարող է, թէ քիչ ժամանակ չէ նուիրուած իրար հետ կապուած այս երկու խնդիրների համար. վանքի եւ Ամենափրկիչ յուշարձանների պատմութեան աղբիւրների, յատկապէս արձանագրութիւնների, մեծագոյն մասը առաջին անգամն է լոյս տեսնում այստեղ: Բայց մենք էլ պնդել չենք կարող, թէ այդ նիւթի վերաբերող բոլոր աղբիւրները յայտնագործուած են մեր կողմից: Գիտութիւնը փերանկներով է ամբողջանում իւր կատարելութեան հանապարհին. պէ՛տ է համակերպուինք այս իրողութեան հետ: